

*Een nieuwe aanwinst voor de
Historische Afdeling van het Rijksmuseum:
een schilderij van J. B. Weenix*

door R. VAN LUTTERVELT

De oud-Hollandse schilders hebben het ons niet altijd gemakkelijk gemaakt om de inhoud hunner werken te verstaan. Hoe realistisch de uitbeelding der dingen bij hen op het eerste gezicht ook schijnt, de combinaties daarvan en de zin van die combinaties zijn dikwijls pas verklaarbaar voor wie na zorgvuldig zoeken de bijzondere sleutel gevonden heeft, welke op het geval in kwestie past. Een van de meesters, die ons telkens weer voor dergelijke problemen plaatst, is Jan Baptist Weenix. Zijn doeken, aantrekkelijk door hun opgewekt coloriet evenzeer als door levendige en weloverwogen composities, door een krachtig clair-obscur zo goed als door een fijn gevoel voor atmosfeer, rake tekening en zin voor humor, geven vaak de meest onverwachte samenvoegingen van plaatsen en figuren te zien. Met genoegen schildert hij de trappen, die naar het plein van het Capitool te Rome leiden, aan de haven van Livorno, waar kardinalen en edellieden zich tussen het marktgewoel bewegen¹. Andermaal liggen de pyramide van Gaius Cestius en de Engelenburch of de ruïnes van het Forum Romanum bij het strand ener Middellandse zee-haven²; vaak rijzen tempelresten uit de stad Rome op in landschappen, die aan de Campagna doen denken. Daartussen leiden herders en herderinnetjes met hun kuddes, of ruiters en honden, een schijnbaar doelloos leven in het zuidelijke zonnelicht.

De kunstenaar heeft, zover wij weten, aan zijn werken geen namen gegeven. Wij kunnen dus slechts naar zijn intenties gissen. Mogelijk is dat ook juist een beetje zijn bedoeling geweest, ongeveer op de wijze zoals wat eerder, in 1614, Roemer Visscher in het voorwoord van zijn emblematische 'Sinnepoppen' schreef dat het 'eenighe na bedencken ende overlegginghe' moet kosten 'om alsoo de soetheydt van de kerle of pit te smaecten'. Wellicht doet men het best dergelijke taferelen, die Weenix samenstelde nadat hij van zijn studiereis in Nederland was teruggekeerd, te betitelen als: Souvenirs uit Italië.

Zo'n raadselachtig schilderij is ook het hierbij gereproduceerde (afb. 1), dat het Rijksmuseum in 1953 aankocht uit particulier bezit te Weenen. De kunstenaar signeerde zijn werk voluit op een stuk papier, dat twee vrouwen in de rechter benedenhoek bekijken: Gio Batt Weenix. Het stuk werd het museum aangeboden met de mededeling: 'Laut Tradition Einzug des holländ. Gesandten in Ceylon', een naam, die het reeds droeg toen het nog behoorde tot de collectie van Fürst Kaunitz. Deze zou het doek voor omstreeks 14000 francs te Parijs verworven hebben. Later maakte het deel uit van de verzamelingen Adamovics, Andreas Ritter von Reisinger, Arthur en Katharina Wolf geb. Gräfin Attems en Dr. Med. Gustav Kurz te Weenen. Hans

¹) Centraal Museum, Utrecht. Catalogus der schilderijen. Tweede druk, Utrecht 1952, No. 338; bruikleen van de Stichting Nederlands Kunstbezit. Gedateerd 1649. ²) B.v. schilderijen van J. B. Weenix in de veiling coll. J. Cremer, Dortmund, bij Wertheim, 1929, No. 104; Hermitage, Leningrad No. 1097 en Museum te Metz.

Afb. 1. J. B. Weenix, *Johan van Twist en de blokkade van Goa*. Doek, 104 x 182 cm

Tietze vermeldde het in de Oesterreichische Kunsttopographie ¹ als: 'schönes Hauptwerk des Meisters'.

Laat ons, alvorens te onderzoeken of de naam, die de traditie aan het schilderij hechtte, juist is, in het kort de geschiedenis van de Nederlanders op Ceilon en omgeving nagaan. Onze kennis daarvan berust in de eerste plaats op het uitvoerige relaas, dat Philippus Baldaeus, 'Dienaar des Godlijken Woords, Eertijds op Ceylon, en nu tot Geervliet' in 1672 te Amsterdam puliceerde in zijn 'Naauwkeurige Beschryvinge van Malabar en Choromandel, Derzelve aangrenzende Ryken, En het machtige Eyland Ceylon'. Hieruit hebben alle latere historici, die zich voor deze materie interesseerden: J. C. de Jonge, Stapel, H. P. N. Muller, Van Geer en Mac Leod geput ². Vóór de komst van de Nederlanders in het Verre Oosten hadden de Portugezen daar een bloeiend koloniaal rijk gesticht, waarvan Goa het middelpunt vormde. Een tweede centrum was het eiland Ceilon, welvarend door de kaneel- en peperhandel, doch evenzeer belangrijk wegens zijn centrale ligging tussen Mosambique en Malakka. In dit koloniale dominium hebben onze Compagniesdienaren, waar zij maar konden, duchtig huis gehouden. Ceilon kreeg een beurt vooral onder het bewind van gouverneur-generaal Antonio van Diemen. Sedert zijn ambtsaanvaarding, in 1636, zond deze elk jaar gedurende de gunstige moesson uit Batavia een vloot naar de Malabaarse kust om Goa te blokkeren. Dit had tot resultaat dat een belangrijk deel van de vijandelijke scheepsmacht werd vastgehouden, zodat onze Compagnie verderop veel meer de vrije hand kreeg voor acties.

Het eskader dat voor dit doel in Augustus 1636 van Batavia uitvoer stond onder bevel van commandeur Cooper. De aard van de taak welke de Nederlandse schepen voor Goa hadden uit te voeren, bracht moeilijkheden mee in zake de drinkwatervoorziening ³. Daartoe moest men aan wal gaan, uiteraard op een veilige afstand van de vijandige stad. Midden December 1636 vonden de Nederlanders het nodige water te Wingoerla, dat op ongeveer zes mijl naar het noorden gelegen was en per schip in een dag op en neer bereikbaar. De plaats behoorde tot het gebied van de koning van Bijapoer of Visiapoer. Natuurlijk was een vriendschappelijke houding van hem nu wenschelijk! Daartoe begaf de fiscaal van de vloot Johan van Twist zich, na verkregen toestemming, op 30 Januari 1637 als ambassadeur naar de sultan ⁴. De tweede Februari bereikte hij Kombaarli, de twaalfde Neurenpoer, een voorstad van Visiapoer, waar een schout te paard hem plechtiglijk afhaalde. De besprekingen, vergemakkelijkt door geschenken die de V.O.C. liet aanbieden, leidden tot een handelsverdrag dat zozeer tot beiderzijds genoegen uitviel, dat toen de sultan Van Twist op 15 Maart in afscheidsgehoor ontving, hij hem naar de zeden van het land als blijk van waardering een gouden kleed om de schouders deed hangen. De Compagnie richtte daarop te Wingoerla een kantoor op, tot hoofd waarvan de onderkoopman Pieter Paets werd aangewezen. Heel grote resultaten heeft deze daar evenwel niet weten te bereiken; op den duur bleek Van Twist's 'hoogh opgeven' van de mogelijkheden tot peperhandel in dit gebied (hij schijnt niet afkerig van geruis om zijn eigen persoon te zijn geweest) in hoge mate overschatting te zijn geweest ⁵. Intussen had in hetzelfde jaar 1636 dat de blokkades van Goa begonnen, de maharadja van Ceilon Singha, die sedert 1632 regeerde, door middel van een brief de hulp

¹) Band II, blz. 245. ²) J. C. de Jonge, Het Nederlandsche zeewezen, Haarlem 1858; F. W. Stapel, Geschiedenis van Nederlandsch Indië, III, Amsterdam 1939; H. P. N. Muller, Azië gespiegeld, Leiden 1912, II; W. van Geer, De opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceilon, Leiden 1895, N. Mac Leod, De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië, Rijswijk (Z.H.) 1927. ³) M. A. P. Roelofs, De vestiging der Nederlanders ter kust van Malabar, 's-Gravenhage 1943, blz. 72. ⁴) N. Mac Leod, a.w., II, blz. 105; W. Wijnaendts van Resandt, De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare Buiten-Comptoirten, Amsterdam 1944, blz. 200. ⁵) M. A. P. Roelofs, a.w., blz. 83.

van de Nederlanders tegen de Portugezen ingeroepen. Hij wenste hen van het eiland te verdrijven, doch zag daar zonder vreemde assistentie geen kans toe. Van Diemen sloeg het verzoek niet af. Zo gebeurde het dat de admiraal en raad-extraordinaris der V.O.C. Adam Westerwolt opdracht kreeg om op de retourreis na de blokkade in 1637 Ceilon aan te doen. Eer het echter zover was leverde Westerwolt, de vierde Januari 1638, in de baai van Goa slag tegen de Portugezen. Toen de Nederlandse vlootvoogd zich na deze victorie sterk genoeg voelde en bovendien nog hulp uit Batavia had gekregen, zond hij voordat de terugreis werd aanvaard, op 17 Maart 1638 al vast een paar schepen naar Ceilon vooruit, onder commando van zijn vice-admiraal Willem Janszoon Coster. Op 22 April volgde Westerwolt zelf. Hij bereikte het eiland de tiende Mei en zag reeds de veertiende kans om, door de steun die hij met zijn 840 man, benevens die van Coster, kon bieden, tezamen met de troepen van Radja Singha, Batticalo aan de Portugezen te ontnemen. Hierna sloot hij met de verheugde maharadja een verdrag van vriendschap en handel. Zijn taak voltooid achtende zeilde de admiraal daarop naar Batavia terug, Coster met een honderdtal soldaten in het veroverde fort achterlatend.

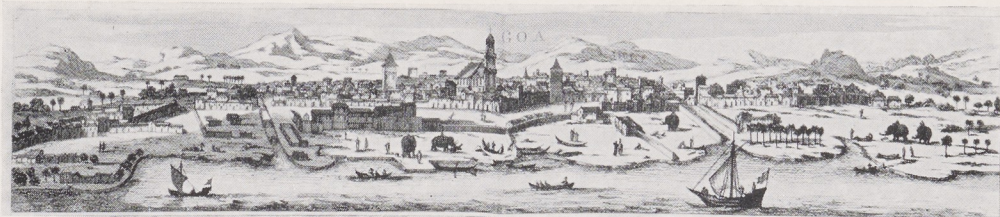
Dezelfde geschiedenis heeft zich kort daarna herhaald. In Juli 1638 zeilde een blokkadevloot van twaalf schepen, onder de raad van Indië Anthony Caen, naar Goa, wederom met de opdracht na afloop van het seizoen Ceilon aan te doen. Men bereikte in Maart 1639 het eiland en veroverde in April Trinkomale op de Portugezen, ditmaal zonder Singalese bijstand. Ook Caen keerde, na bezetting in de genomen sterkte gelegerd te hebben, naar Batavia terug.

Een derde expeditie van 28 schepen vertrok op 28 September 1639. Elf ervan, onder de directeur-generaal Philip Lucasz, moesten trachten Colombo te bemachtigen. Wegens het andermaal uitblijven van Singalese hulp was dit niet mogelijk maar Lucasz nam in plaats daarvan op 9 Februari 1640 stormenderhand het minder sterke Negombo. Ziek en gewond verliet hij kort daarop het eiland; zijn commando werd overgenomen door Coster die, ondanks allerlei moeilijkheden met Radja Singha, op 13 Maart 1640 de stad Gale wist te overweldigen, opnieuw zonder medewerking van de vorst. De verdienstelijke Compagniesdienaar is korte tijd later, toen hij uit de hoofdstad Kandi, waar hij besprekingen had gevoerd, naar Gale terugkeerde, verraderlijk vermoord. Zijn opvolger, Johan Thijssen, verzocht en kreeg in September 1641, tegelijk met het afzenden van de gebruikelijke blokkadevloot naar Goa – die ditmaal onder bevel van admiraal Cornelis Leendertsz Blaeu stond – zes schepen als hulp. Intussen had Portugal zich bevrijd van de personele unie, die het sedert Philips II met Spanje vormde. De nieuwe koning kwam daardoor in oorlog met dit rijk, hetgeen betekende dat de Portugezen in Europa bondgenoten van de Republiek werden. Hoe onwelkom deze situatie voor ons in de Oost ook was, zij moest leiden tot een wapenstilstand.

Kan het schilderij van Weenix nu een van de zojuist beschreven expedities voorstellen? Bij nauwkeurige beschouwing blijkt het drie aanknopingspunten voor determinering te bevatten:

1. De schepen in de baai links, die de Nederlandse driekleur voeren. Eén ervan is met de spiegel naar de beschouwer gelegen; hierop is duidelijk het schuin gedeelde, wit-rode wapen van Utrecht aangebracht (afb. 3).
2. De havenstad aan de voet van de bergen, in het midden op de achtergrond (afb. 3).
3. De groep ruiters die het middelpunt van de compositie vormt, en van wie de twee voornaamste figuren kennelijk als portretten zijn bedoeld (afb. 4).

Over de identiteit van het schip met de gedecoreerde spiegel kan geen twijfel bestaan: het moet de Uytrecht voorstellen, een vrij klein vaartuig waarvan de lot-

Afb. 2. *Gezicht op Goa. Gravure uit Pb. Baldaeus*

gevallen bekend zijn. Het mat slechts 175 last, d.i. 350 ton. In 1627 voer het uit naar de Oost, in 1630 was het in patria terug om in December van het volgende jaar opnieuw naar Indië te vertrekken. Daar bleef het gestationeerd. Het heeft in 1637 en 1638 deelgenomen aan de blokkade van Goa, op de eerstgenoemde tocht als schip van Jacob Cooper¹. In 1641 is het bij de kust van Malabar vergaan².

Dat de Uytrecht, tezamen met andere Nederlandse schepen, op het schilderij de haven van Goa blokkeert, blijkt uit het silhouet van de stad aan het water, want hiermee kan geen andere plaats dan het centrum van Portugal's koloniale rijk bedoeld zijn. Het meest karakteristiek is de grote, in drie geledingen opgetrokken toren van de in 1511 door de veroveraar van de stad, Albuquerque gestichte, en in 1623 herbouwde kathedraal. Dit gebouw was in de Oost enig in zijn soort en vormt derhalve een zekere aanwijzing. De verder links, als het ware in de baai uitstekende, torens zijn die van de aan de Madre de Deus en aan St. Joseph gewijde kerken. Deze details, alsmede de vrij hoge bergen in het verschiet, vindt men terug op de graveerde plattegrond en het gezicht op Goa in Baldaeus' boek (afb. 2). Men kan nu evenwel niet zonder meer concluderen, dat het doek de blokkade van Goa in 1637 of 1638, waarbij de Uytrecht betrokken was, voorstelt, want nergens wordt

¹) J. C. Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter zee*, Amsterdam, IV 1942, blz. 37. ²) N. MacLeod, a.w., blz. 219. De heer Cox, directeur van het Nederl. Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam, ben ik dank verschuldigd voor de hulp, mij bij het identificeren van de Uytrecht geboden.

Afb. 3. *Détail van Weenix' schilderij: de blokkade van Goa; links de „Uytrecht“*

Afb. 4. *Détail van Weenix' schilderij: Johan van Twist en de schout van Visiapoer*

vermeld dat de Nederlanders vlakbij de stad aan wal gingen en nog feestelijk werden ingehaald bovendien, zoals op de voorgrond van Weenix' tafereel met zoveel verve is afgebeeld. De Portugezen zouden hen wel anders getraceerd hebben, reden waarom de Compagnie dan ook nooit een werkelijke aanslag op de sterke vesting in het zin heeft gehad.

Maar men kan hier wel denken aan de landing van Johan van Twist in het rijk van Visiapoer. Dat de blanken Nederlanders voorstellen blijkt, behalve uit hun huid-

kleur en hun kleding, nog eens over-duidelijk uit de rood, wit en blauwe veren welke twee ruiters van het gevolg op hun hoeden dragen. De figuur op het witte paard, kennelijk de leider van het gezelschap, wordt nader geïdentificeerd als de ambassadeur doordat over zijn wambuis een fraaie goudkleurige mantel is gedrapeerd, het straks reeds vermelde geschenk van de sultan. Of het een welgelijkende beeltenis van Van Twist geworden is valt niet uit te maken, aangezien ons geen andere portretten van hem zijn overgeleverd. De Oosterling die naast hem gaat zou de schout kunnen voorstellen, die de fiscaal-ambassadeur blijkens het verslag van diens tocht te paard begeleidde. Zijn grote, vooral van voren erg hoge tulband, het over de knieën reikende gewaad, waarin hij gekleed is, de mantel en bovendien zijn fikse knevel, werden blijkens afbeeldingen in Baldaeus' boek ¹ toentertijd inderdaad aldus door vooraanstaande Mohammedaanse personages op India's westkust gedragen.

Het vrolijke groepje zigeuner-achtige vrouwen en kinderen rechts op de voorgrond getuigt al dansende en zingende onomwonden van de goede stemming der inlandse bevolking jegens de V.O.C.

Wanneer het schilderij nu werkelijk de ambassade van Van Twist voorstelt ², rest ons een verklaring te geven voor een aantal details welke, wanneer men strikt redeneert, als onlogisch gekenmerkt moeten worden. Wij constateerden reeds dat de stoet te dicht bij het vijandelijke Goa is afgebeeld. Bovendien rijdt men ten zuiden in plaats van ten noorden der stad, zoals in werkelijkheid het geval is geweest. Waarheen de ruiters zich begeven is overigens niet heel duidelijk. Dan is er nog de gouden mantel, welke Van Twist bij zijn afscheidsbezoek van de sultan ontving, doch die hij op het doek draagt terwijl hij, nog maar nauwelijks geland, pas op weg naar het binnenland schijnt te zijn. De schout naast hem – aangenomen dat hij hier inderdaad is weergegeven – kwam, zoals wij zagen, de Nederlanders niet helemaal tot de kust tegemoet, doch pas op ettelijke dagreizen landinwaarts. Wat van dit alles te zeggen?

Weenix had, zoals reeds in het begin werd opgemerkt, de gewoonte om zijn taferelen samen te stellen uit heterogene elementen, die hij om de een of andere reden tezamen bracht. Aldus zal hij ook in dit geval te werk zijn gegaan. Voor- en achtergrond van het schilderij staan, wat de compositie betreft, betrekkelijk los van elkaar. Alleen het feit dat de ruiters van het tweede plan naar voren rijden, verbindt hen voor het oog van de beschouwer met vloot en stad. Vóór de grote schepen komt een roei-bootje aanvaren, waarin een man glorieus met de Nederlandse vlag zwaait. Ook dit helpt de verbinding tussen de stoet en de vloot tot stand brengen. Doch voor de rest staan de schepen in de baai geheel los van het gebeuren te land. Zo valt de compositie duidelijk in twee stukken uiteen, die nimmer op deze wijze tezamen te zien zijn geweest, maar die zeer wel te verklaren zijn met het woord *simultaanvoorstelling* ³. Terwijl op de achtergrond de blokkade van Goa wordt vertoond is de voorgrond gevuld met de daaruit voortgekomen tocht van Van Twist naar Visiapoer en dit laatste niet op realistische wijze, doch representatief: de zwierige cavalcade, des sultans gouden mantel, de statige schout en het juichende volk zijn alles de samen-

¹) O.a. afb. op p. 20; zie ook: J. van Twist, *Generale beschrijvinge van Indien*, Amsterdam 1648, p. 54-55.

²) Vriendelijke aanwijzingen van Prof. Dr. W. Ph. Coolhaas vergemakkelijkten de oplossing van het probleem het schilderij te identificeren ten zeerste. ³) Een dergelijke simultaanvoorstelling bevindt zich als bruikleen van de Stichting Nederlands Kunstbezit in het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam; zie: Een zeegezicht met een historische voorstelling van Adam Willaerts, in: *Historia* 1947, p. 225. Men vergelijkte Weenix' compositie ook met het bekende schilderij van Aelbert Cuyp in het Rijksmuseum, voorstellende een retourvloot op de rede van Batavia met op de voorgrond de opperkoopman Jacob Mahieuwsen of Barent Pietersz. genaamd Grootbroeck, staande op een plek die in werkelijkheid aldus niet aanwezig is.

gevoegde kentekenen van de geslaagde ambassade, waaraan de Compagnie een nieuwe factorij dankte en haar dienaar een goede naam en verdere carrière.

En de traditie die in het schilderij de voorstelling van de intocht van een Hollandse gezant op Ceilon meende te mogen zien? Zij berust op een vergissing, waarvan de oorsprong niet ver te zoeken is: immers direct na de jaarlijkse blokkades van Goa vertrokken de Nederlandse schepen met dezelfde bemanning aan boord naar Ceilon. De resultaten welke onze militairen en diplomaten daar behaalden waren op den duur van veel spectaculairder en blijvender aard dan hetgeen te Visiapoer bereikt werd, en de faam ervan overstraalde al gauw die van de daden van Van Twist. Met het verleggen van het accent van de expedities moet ook de naam van het schilderij van Visiapoer en Goa naar Ceilon verschoven zijn!

Hoe Weenix aan zijn gegevens over Goa is gekomen, kan thans niet meer worden nagegaan. Zelf is hij nooit in de Oost geweest. Na een opleiding te Utrecht, o.a. bij Abraham Bloemaert, en na gewerkt te hebben bij Nicolaes Moeyaert in Amsterdam, bereisde hij van 1642 tot 1646 Italië. Hij was in Rome alsook o.a. in Livorno¹. In die internationale havenstad zal hij zeker oosterlingen hebben zien rondlopen. Hun kleurige verschijning werd een min of meer geregeld voorkomende stoffering van Weenix' doeken². Voor de schilder zullen zij, met de nodige modificaties, het uitgangspunt geweest zijn voor de Visiapoerse bevolking op het hier besproken stuk. Teruggekeerd in het vaderland woonde de schilder in 1647 te Amsterdam en in 1649 binnen Utrecht, waar hij vóór het einde van 1663 overleed. Het nieuwe doek in het Rijksmuseum is ongetwijfeld na zijn italiaanse jaren ontstaan. Heel de figurengroep tintelt van het zuidelijke licht en van diepe schaduw. Het ongedateerde stuk zou nog net te Amsterdam ontstaan kunnen zijn maar waarschijnlijker lijkt het dat het in Utrecht geschilderd werd, aangezien er heel wat Utrechtse elementen in zijn verwerkt. De behandeling van sommige zigeunervrouwen herinnert aan die van de nogal wat oudere Dirck van Baburen en aan andere Caravaggisten uit de school van de Domstad; de ruiters en de honden kan men vergelijken met die van Weenix' Utrechtse tijdgenoten Dirk Stoop en Herman van Lin.

Wie het stuk bestelde of wat de aanleiding voor de vervaardiging ervan geweest kan zijn, blijft ons verborgen. Johan van Twist is op 3 November 1643 als gouverneur van Malakka overleden, zover wij weten zonder het vaderland terug gezien te hebben. Uit zijn huwelijk met Petronella van den Bosch had hij ten minste één dochter, Johanna, die op 12 Juni 1644 op Malakka stierf. Haar grafbord hing daar in de St Paulskerk³.

De reis naar zijn laatste standplaats had Van Twist gemaakt in 1641 op een vloot waarbij zich . . . de Uytrecht bevond! Vijf jaar na zijn dood, in 1648, verscheen te Amsterdam een 'Generale Beschrijvinge van Indië' van zijn hand. Over zijn familie in Nederland werd ons tot nogtoe alleen bekend dat zij uit Utrecht kwam; mogelijk was hij verwant aan Pieter Pietersz. van Twist, voerman van Utrecht, die op 5 Mei 1603 poorter van Leiden werd en die twee jaar later trouwde met Annetje Ponsdr. (van) IJsselstein. Van hen stamt het huidige geslacht Duymaer van Twist af⁴. Mocht onze veronderstelling juist zijn, dan zouden familiebanden van Van Twist wellicht verklaren, waarom juist de Utrechtse schilder Weenix het zeer zeldzame tafereel met Johan van Twist in de Oost vervaardigde.

¹) Dit blijkt uit een schilderij dat Dr. G. J. Hoogewerff besprak in het *Maandblad voor beeldende kunsten*, 1941, p. 257, onder de titel: Het spokende ruitersstandbeeld. ²) B.v.: Louvre, Parijs, No. 2609; Metropolitan Museum, New York, Levantijnse haven; een doek in de verzameling Neumann te Wenen (tent. Holl. Sittenbild, Wenen 1936, No. 67), een dat in 1935 bij Prof. Singer te Praag was, een uit de coll. Osmitz te Pressburg en No. 107 van de veiling Gesellschaft für mod. und alte Kunst, Frankfort (Bangel), 23 Febr. 1910. ³) W. Wijnaendts van Resandt, a.w., p. 200. ⁴) Nederland's patriciaat, 3e jaargang, 's-Gravenhage 1912, p. 394.